

A KOMMUNIZMUS FELSZÁMOLÁSA MAGYARORSZÁGON

1989. október 8-án az MSZMP kongresszusa döntő többséggel véget vetett a párt létezésének: „a szocializmus eddig volt sztálini koncepciója felélte minden tartalékát és alkalmatlan arra, hogy lépést tartson a világ fejlődésével. Ezzel az MSZMP mint állampárt története véget ért.”

A bolsevizmus felszámolásával kapcsolatos megállapítás ezúttal nem a megszokott kommunista bikkfanyelv kitétele. A megállapítás megfelel a valóságnak, talán jobban is, mint azt az új szocialista párt vezetői 1989 októberében gondolták. Magyarország ténylegesen szakított a kommunizmussal. Nem annyira a párt önfelszámolásának jóvoltából, mint inkább egy szisztematikusan végigvitt, s az év végére befejezett folyamat eredményeként, amelynek során sikerült teljesen lebontani a totalitarizmus infrastruktúráját. A kommunisták által elképzelt félmegoldásokat – amelyeknek az lett volna a céljuk, hogy a reformfolyamat ellenére is megőrizték a párt hatalmát – a jogállam hirtelen megjelenése és a demokrácia logikája ellenállhatatlan erővel elsöpörte.

A magyarországi folyamat tehát nem állt meg a „demokratizáció”, a „szocialista demokrácia” félmegoldásainál, amely a politikai megújulást a „hatalom” és a „civil társadalom” közötti dialógus megszervezésére korlátozta volna. Sőt még annál a Varsóban 1989 kora nyarán kialakult kompromisszumnál is messzebbre ment, amely a volt lengyel kommunista pártnak még biztosított némi részt a hatalomból. Magyarországon 1989 végén egy nyugati típusú intézményrendszer alapjait rakták le, amelynek lényege a szabadon választott, a népszuverenitást hűen tükröző szabad parlament megjelenése.

A magyarországi folyamatok esetében figyelemre méltó továbbá, hogy a két rendszer közötti átmenet igen gyorsan és békés módon ment végbe. A később beindult keletnémet, cseh és román eseményekkel ellentétben Magyarországon a demokráciát nem a tömegek nyomása kényszerítette ki. Bár Budapesten is sor került nagyméretű utcai demonstrációkra – Nagy Imre temetésén talán 200 000 ember is részt vett –, ezeket a megmozdulásokat a szervezők mindig kézben tartották, s erőszakra vagy zavargásokra sohasem került sor. Ráadásul a demokrácia felé vezető folyamat legfőbb állomásai nincsenek kapcsolatban ezekkel a megmozdulásokkal.

A magyarországi fejlődést végeredményben a jog és a demokratikus intézményesülés logikájának következetes érvényesítése mozgatta, amely szétrepesztette a totalitárius rendszert. A pártállam struktúrái semmiképpen sem egyeztethetőek össze a demokratikus jogállam intézményeivel. A magyar „modell” világosan bizonyítja, hogy a két rendszer közötti átmeneti megoldások, amelyekről a kommunista reformerek álmodoztak, nem képezhetnek stabil struktúrát, s fennmaradni csak addig tudnak, amíg a párt képes azokat a társadalom számára kötelezővé tenni. Magyarországon erre a pártnak nem volt meg az ereje (vagy az akarata): így itt a jog logikája kerekedett felül,

bár e logika érvényesülését bizonyára jó néhány, ma még nem kellőképpen ismert tényező és véletlen is segítette, erősítette az elmúlt másfél évben.

E tanulmány keretében csak a jog logikájának szerepéről lesz szó. Bár ez a logika immateriális erőt képez csupán, mégis végzetesnek bizonyult a hatalom minden eszközével rendelkező kommunista pártra.

Az események kronológiáját követve ennek a folyamatnak az állomásait szeretném a továbbiakban elemezni.

I. A „PÜNKÖSDI” PÁRTKONFERENCIÁTÓL AZ EGYESÜLÉSI SZABADSÁG ELISMERÉSÉIG (1988. MÁJUS–1989. JANUÁR)

A gazdasági helyzet fokozatosan romló állapotával szemben a társadalmi problémák szakértőinek körében a nyolcvanas évek második felére kialakult egy egyre szélesebb körben elterjedt meggyőződés, amely szerint a Magyarországon elkerülhetetlenné vált radikális gazdasági reform csak úgy valósítható meg, ha ugyanakkor a politikai struktúra párhuzamos reformjára is sor kerül. Az 1988. májusi pártértekezlet célja ennek a politikai reformnak a beindítása volt, amelyre a Kádár-gárda kiöregedése is jó ürügyül szolgált. Eredetileg egy erősen korlátozott reformról volt csak szó, amely semmiben sem különbözött volna a gorbacsovi „szocialista demokrácia” akkor érvényes modelljétől. A konferencián résztvevők döntő többsége egyáltalán nem gondolt arra, hogy esetleg az egypártrendszernek is véget vessenek. A hatalom egyedüli birtokosa tehát továbbra is a kommunista párt maradt. Elhatározták ugyan a „pluralizmus” bevezetését, ez azonban nem jelentett politikai értelemben vett pluralizmust: a „többszólamúság” csak a „szociális” szférát érintette, s egyedül a „civil” társadalomból eredő szervezkedésekre vonatkozott. A politikai pártok megjelenése tehát nem szerepelt az elképzelésekben. A „pártdemokrácián” a hatalom és a különböző társadalmi érdekcsoportok közötti „dialógust” értette csupán, amelynek szerepe az lett volna, hogy informálja a „vezetést” a társadalom elvárásairól és állapotáról, s hogy ugyanakkor a közvélemény számára is lehetővé tegye az ország vezetőinek ellenőrzését. Bár a célul kitűzött reform igen szűk keretek között maradt, mindez nem jelentette azt, hogy a konferencia után semmi változás sem történt. Ellenkezőleg, a hatalom elhatározta, hogy hozzálát a „szocialista demokrácia” létrehozásához. Ennek érdekében biztosítania kellett bizonyos lehetőségeket a „társadalmi autonómia” érvényesítésére. Először tehát az egyesülési szabadság jogát iktatták törvénybe. Ennek célja az volt, hogy beindulhasson a „civil” társadalom önszerveződése és színre léphessenek a hatalommal való dialógushoz szükséges „partnerek”.

A pártkonferencia utáni új politika jegyében a hatalom az egyesülési törvény tervezetével állt tehát elő. A központi bizottság által javasolt változat természetesen szigorú korlátokat szabott. Az egypártrendszer fenntartásából következett, hogy csak a társadalmi jellegű, a különböző kollektív érdekeket egybefogó egyesületeket engedélyezték, a politikai és a szakszervezeti természetű egyesülés lehetőségét kizárták. A nők, a nyugdíjasok, egy háztömb lakói, a fogyasztók vagy a környezetvédők létrehozhatták egyesületeiket – de a törvénytervezet értelmében pártot vagy új szakszervezetet nem lehetett alapítani.

Ez a jelentéktelen javaslat mégis a kommunizmus összeomlásának kiindulópontja lett. Méghozzá két okból is. Egyrészt amiatt a módszer miatt, amellyel a párt a közvélemény elé vitte a javaslatát. Másrészt azért, mert a társadalom nem várta meg az egyesülési törvény megszületését, hanem már a tervezet hosszadalmas vitája során

Elkezdte létrehozni az új intézményeket, és a hatalom által elképzelt korlátokat egyszerűen elsöpörte.

Néhány szót az első okról. A párt által választott procedúra nagyfokú ügyetlenség-
ről tanúskodik, mert robbanékony keveréke a hagyományos sztálini pártgépezet,
valamint a megvalósítandó „szocialista demokrácia” módszereinek. Így az egyesületi
törvény tervezetét a megszokott módon a Politikai Bizottság készítette elő, hogy
azután azt a Központi Bizottsággal jóváhagyassa. A parlament általi megszavaztatás
előtt azonban a javaslatot mégis „társadalmi vitára” bocsátották. Az újságok lehozták
a tervezet szövegét, s megindul egy széles körű, hetekig tartó folyamat, amelynek
során minden társadalmi réteg szóhoz jutott a széles nyilvánosság előtt. E vita során
azonban a különböző résztvevők egyetértettek abban, hogy a párt által javasolt
korlátozások elfogadhatatlanok. A sajtóban 1989 kora őszen megjelent vélemények
valamiben megegyeztek: az egyesülési szabadság az emberi jogok egyike, s a hatalom
nem hivatott arra, hogy ezt a jogot nagylelkűen a társadalomnak adományozza, illetve
hogy azt korlátozza. A hozzászólók ráadásul teljes mértékben tudatában voltak annak,
hogy az egyesülési jogot nem lehet a politikai szabadságjogok kollektív gyakorlásától
elválasztani. Így a „társadalmi vita” résztvevői egy nyugati típusú törvényt követeltek,
amely elismeri az egyesülési szabadság minden formáját, beleértve a politikai vagy
szakszervezeti szervezkedés jogát is.

Közben természetesen a különböző, többé-kevésbé informális csoportosulások nem
várták meg a végét ennek a hosszadalmas és nehézkes „társadalmi dialógusnak”. Az
eljövendő egyesülési szabadság lehetőségét maguknak megelőlegezve, az 1988-as év
utolsó hónapjaiban a különféle egyesületek sokasága jelent meg Magyarországon. Ez
a nagyméretű társadalmi pezsgés az MSZMP-t kész tények elé állította: a hatalom
számára végül nem maradt más hátra, minthogy 1989 januárjában a parlamenttel
megszavaztasson egy teljesen liberális egyesülési törvényt, amely törvényessé nyilvá-
nította a politikai jellegű egyesületeket is. A párt tehát a korlátolt szabadság és
demokrácia félmegoldásait nem tudta érvényesíteni a szabadság és a demokrácia teljes
értékű formáival szemben.

II. A POLITIKAI PLURALIZMUS ELISMERÉSE 1989 FEBRUÁRJÁBAN

A politikai jellegű egyesületek kényszerű elismerése a valóságban tarthatatlan álla-
pothoz vezetett. Nincs ugyanis sok értelme az effajta egyesülési formának, ha a
politikai életben ezek a szervezetek pártként nem vehetnek részt. Ugyanakkor azon-
ban az MSZMP nem tudta elhatározni magát arra, hogy lemondjon az egypártrend-
szerről, hiszen erre a májusi pártértekezleten egyáltalán nem gondolt. Ez az ellent-
mondás komoly krízishelyzetet teremtett a párton belül, amelynek végül csak Pozsgay
pártcsínynek nevezhető akciója vetett véget. 1989. február első napjaiban – az 1956-os
forradalom rehabilitálásának ürügyén és ennek kapcsán – Pozsgaynak sikerült a
pártszakadás lehetőségének felidézésével a Központi Bizottságot a többpártrendszer
elfogadására kényszerítenie.

III. A PÁRT TAKTIKÁJA ÉS AZ ELLENZÉK STRATÉGIÁJA

Február után a párt taktikájának célja az lett, hogy a lehető legkisebb megrázkódtatás-
sal alkalmazkodjon az új feltételekhez: a politikai pluralizmus kényszeredett elfoga-
dása ellenére fenntartsa pozícióit. Ezzel szemben az ellenzék stratégiai elképzelésének
középpontjába egy nyugati típusú demokratikus rendszer megvalósítása került.

1. Az MSZMP taktikája

A pártpluralizmus elfogadása után a kommunista hatalom arra törekedett, hogy az új helyzet következményeit a lehető legnagyobb mértékben semlegesítse, méghozzá az intézmények reformjának felgyorsítása révén. Ennek érdekében elhatározzák, hogy az alkotmányt még az év vége előtt megreformálják, és az esedékes módosításokat az 1985-ben megválasztott parlamenttel szavaztatják majd meg. Ugyanakkor természetesen egy sor korlátozást is kilátásba helyeznek, amelyek célja az, hogy megakadályozzák az „igazi” demokrácia formális kereteinek kialakulását.

Ennek a taktikának a keretében kimondják:

- Magyarország továbbra is népköztársaság és szocialista állam marad;
- csak azokat a pártokat fogják legalizálni, amelyek elfogadják a szocializmust (ami azt jelenti, hogy a demokráciának csak egy korlátozott változatára gondoltak, hiszen a „bejegyzett” pártoknak valamiféle hűségnyilatkozatot kellett volna tenniük „a szocializmus” mellett. Ráadásul a „szocializmushoz való hűség” öre és elbírálója továbbra is a szocialista „jelleg” letéteményese, az MSZMP maradt volna.);
- s végül az is szóba kerül, hogy az 1990-es választásokon a pártoknak előzetes kompromisszumot kell kötniük, s hogy néhány fontos minisztériumot a választások eredményétől függetlenül mindenképpen az MSZMP képviselőinek kell majd megkapniuk. Teljesen szabad választásokra csak 1995-ben kerülhet sor.

A párt célja tehát az volt, hogy minimalizálja a többpártrendszer bevezetésének hatását. Az intézményesítés folyamatát e cél érdekében kívánták felgyorsítani, mégpedig azért, hogy a hatalom letéteményeseinek kedvező féldemokratikus rendszer körvonalait egy alkotmány értékű jogi szövegben rögzítsék. Így szerette volna az MSZMP biztosítani a pluralizmus elismeréséből származó politikai előnyeit, és megőrizni pillanatnyi túlsúlyát a politikai élet többi, egyelőre még szervezetlen szereplőjével szemben.

A „felgyorsítás” politikájának keretében 1989 februárjában és márciusában a Politikai Bizottság és a Központi Bizottság – a pártállam kipróbált módszereinek megfelelően – egy sor „irányelvet” és „törvénykonceptiót” hozott nyilvánosságra. Közben az illetékes minisztériumok összeállítottak több törvénytervezetet (alkotmánymódosítás, párttörvény, Alkotmánybíróság stb.), s ezeket a tervezeteket az újságokban is publikálták. Az illetékesek azt is hangoztatták, hogy a tervezeteket hamarosan leteszik a parlament elé.

A szándék átlátszó: 1989 első hónapjaiban a hatalom megpróbálja útját állni a demokrácia hirtelen térnyerésének. Menteni próbálja a menthetőt, méghozzá egy lengyel típusú kompromisszum segítségével. Ha ez a taktika sikerrel járt volna, félúton elakadt volna a demokráciába vezető folyamat, sőt fennmaradtak volna akár egy esetleges visszarendeződés esélyei is. Az MSZMP abban is reménykedett, hogy demokratikus hajlandóságainak demonstrálásával sikerül megosztania az ellenzék sora-it, és a hatalomban való részvétel felkínálásával – kompromisszum, illetve koalíció formájában – bizonyos politikai csoportokat a maga oldalára állíthat.

2. Az ellenzék stratégiája

A párt terveit azonban meghiúsította az ellenzék stratégiája.

a) Ez a stratégia azért járhatott sikerrel, mert a párt úgy vélte, hogy céljait csak akkor érheti el, ha a társadalommal megkezdett „dialógust” folytatja. A felgyorsítás taktikáját azonban a habozó kivitelezés megbénította: a hatalom nem mert nekikezdeni az új intézmények létrehozatalához a társadalom – és közelebbről: az új politikai csoportok – „részvétele” nélkül. Így az alkotmánymódosítás azonnali megszavaztatása helyett a

még uralkodó állampárt szerette volna megszerezni legalább néhány szervezet beleegyezését.

A cél tehát a lehető legszélesebb konszenzus kialakítása volt. Ennek érdekében a hatalom elhatározta, hogy a februárban tartott kétoldalú tárgyalások sorozata után, márciusban összehív egy többoldalú fórumot. A tárgyalások sikerét biztosítandó, az ellenzéki csoportokat a párt a hagyományos tömegszervezetek – a SZOT, a Hazafias Népfront és a többi pártállami szervezet – képviselői közé akarja ültetni.

b) Ezt a tipikusan bolsevik manővert az ellenzéknek azonban sikerült kivédenie, sőt még arra is képes volt, hogy ellentámadásba lendüljön. Megalakul a Független Jogászfórum, amely vállalja a hatalommal folytatott tárgyalások megszervezését. Az egységes fellépés érdekében ez a szervezet a kilenc legfontosabb ellenzéki csoportból létrehozza az Ellenzéki Kerekasztalt, és egy március végén kiadott nyilatkozatban megfogalmazza az ellenzék stratégiájának körvonalait (*Magyar Nemzet*, 1989. márc. 21.).

A Jogászfórum nyilatkozata és egy további, április elején kidolgozott álláspont a következő elveket tartalmazza:

1. Tartózkodni kell a hatalommal való mindenféle kompromisszumtól („hatalommal való idő előtti koalíció, egyoldalú engedmények, látszattárgyalások”).

2. A tárgyalások célja tehát nem a hatalmon való osztozkodás, hanem a demokratikus jogállamhoz vezető átmenet megszervezése.

3. A tárgyalásoknak kétoldalúaknak kell lenniük: egyik oldalon a hatalom birtokosa a párt, a másikon az Ellenzéki Kerekasztalba szervezett egységes ellenzék üljön.

4. A tárgyalások napirendje korlátozott lehet csupán: az új alkotmányt majd csak a következő és végre legitim parlament szavazhatja meg. Így a kétoldalú egyezkedés egyedül a következő témakörökben illetékes: a választások teljes szabadságát biztosító választójog kidolgozása, a pártok közötti esélyegyenlőség biztosítása, a pártok működési feltételeinek meghatározása, az információ és a sajtószabadság garanciái, a pártok működési feltételeinek anyagi biztosítása, az erőszak kiküszöbölése a politikai életből.

Az Ellenzéki Kerekasztal tehát nyíltan szembehelyezkedik a párt gyorsítási taktikájával, amelynek célja az volt, hogy különböző jogszabályok és intézmények segítségével több évre biztosítsa a hatalom megtartásának feltételeit (az állam szocialista jellege, a szocializmust elfogadó pártok kizárólagos legalizálása, a népi demokrácia fennmaradása stb.). Az ellenzék szemében a hatalommal való tárgyalások témáját csak a demokratikus átmenet feltételeinek biztosítása képezheti: hogyan lehet a meglévő rendszerből békés úton eljutni a népfenség elvén alapuló szabad választásokig. Az új rendszer körvonalait lefektető alkotmányt csak a népet képviselő legitim parlament dolgozhatja ki. Az alkotmányozás folyamata nem lehet egyidejű az egypártrendszerrel való szakítással, s a demokratikus intézmények nem függhetnek a párt beleegyezésétől.

c) A fenti stratégia értelmében az ellenzék nem megy el a hatalom által április 8-ra összehívott többoldalú tárgyalásra. Ez az álláspont egy három hónapos krízishez vezet, amely zátonyra juttatja a hatalommal való „dialógust”, s teljes „patthelyzetet” teremt. Egyfelől az ellenzék nem enged a nyomásnak, s szilárdan tartja magát a Jogászfórum által meghatározott állásponthez. Másfelől a hatalom ismételt azzal fenyegeti az ellenzékét, hogy a parlamenttel azonnal megszavaztatja a már kész törvénytervezeteket.

Ezt a fenyegetést a vezetés azonban nem váltotta be, mert a valóságban már képtelen volt arra, hogy kezdeményezően lépjen fel. Ennek oka minden valószínűség szerint az volt, hogy ugyanezekben a hónapokban a párt, saját belső válságának elmélyülésével, fokozatosan elvesztette önbizalmát.

Így:

– március–április fordulóján egyre erősebben hallatja szavát a párt reformszárnya, s a legradikálisabb kommunisták nyíltan követelik a pártszakadást (amelyet Pozsgay akadályoz meg; szerencsére, hiszen akkor a párt összes jogosítványa és eszköze a konzervatívok kezébe került volna);

– április 12-én a Politikai Bizottság kollektíve benyújtja lemondását, s ez alkalommal Berecz János és hívei kimaradnak a pártvezetésből;

– május 8-án Kádár Jánost felmentik pártelnöki tisztéből;

– és végül, de nem utolsósorban, Nagy Imre június 16-ra tervezett temetésének előkészületei során a múlt igen nagy teret kap a sajtóban és a közvélemény figyelmének is középpontjába kerül. Természetesen mindez nagymértékben megingatja a forradalmat követő megtorlásért felelős MSZMP legitimitását és önbizalmát.

IV. AZ MSZMP ÉS AZ ELLENZÉKI KEREKASZTAL TÁRGYALÁSAI (JÚNIUS–SZEPTEMBER)

1. Május végén a helyzet megváltozik. A párt végül is elfogadja az ellenzék legfontosabb feltételeit, s így lehetőségessé válnak a tárgyalások a Politikai Egyeztető Fórum keretei között.

Az MSZMP tehát lemondott arról, hogy megszavaztasson egy új alkotmányt, s elkötelezte magát arra, hogy csak a Fórum által elfogadott törvénytervezeteket teszi le a parlament asztalára. A megegyezés szerint a tárgyalások csak az átmenet módozatait érintik majd, s egyedül a demokrácia megteremtésének szabályait hivatottak lefektetni.

A hatalommal való „egyeztetés” beindulásának érdekében természetesen az Ellenzéki Kerekasztal is tett néhány engedményt. Először is elfogadta, hogy a megbeszélések háromoldalúak legyenek. (De mint tudott, a rendszer „társadalmi szervezeteiből” álló „harmadik oldal”, amely egyetlen szavazattal rendelkezett, végül főként saját ellentéteivel volt elfoglalva a tárgyalások során. Ezeknek a szervezeteknek a nagy része nem tudta elhatározni például, hogy az MSZMP-t támogassa-e, vagy pedig, olykor az ellenzékre is rálicitálva, új keletű legitimitást próbáljon magának megszerezni. Így végül a „harmadik oldal” nem zavarta az ellenzékot, s a pártnak se nagyon segített.)

Másodszor az Ellenzéki Kerekasztal elfogadta azt is, hogy a tárgyalások a köztársasági elnök hatáskörével is foglalkozzanak, s hogy a tisztség mielőbbi betöltése is szóba kerüljön. A párt ragaszkodott e napirendi ponthoz, mivel képviselői úgy vélték, hogy egy azonnali választás esetén az MSZMP jelöltje, Pozsgay Imre könnyen megszerezheti az elnöki posztot.

Végül pedig az ellenzék beleegyezett az Alkotmánybíróság azonnali felállításába is. A hatalom itt is arra számított, hogy maga nevezheti majd ki e fontos testület tagjait.

2. E tanulmány keretében lehetetlen felsorolni a Politikai Egyeztető Fórum júniustól szeptember közepéig tartó bonyodalmait. Ez utóbbiak különben a párt újabb belső krízisével párhuzamosak: a Nagy Imre-temetés emocionális megrázkódtatásai, a közvéleményben egyre erősödő antikommunizmus, a pártvezetés újabb átszervezése (a négytagú elnökség június 23–24-i megalakítása), s a részleges választásokon elért elsőprő ellenzéki siker természetesen tovább gyengítették a hatalom önbizalmát.

a) A lényegét számunkra a tárgyalások *eredménye* képezi. Ezek a következők:

– a választások teljesen szabadok lesznek. Nem kerül tehát sor lengyel típusú kompromisszumra, amely a választások eredményétől függetlenül a hatalom számára egy parlamenti „létminimumot” biztosított volna;

– a párt kivonul a közigazgatás, a rendőrség és a honvédség intézményeiből (a fegyveres testületekre vonatkozó határidő 1990. december 31. volt). E szervezetek kommunistái a területi pártszervezetek kötelékébe tartoznak majd. Politikai pártokban rendőrök és katonák nem tölthetnek be vezető szerepet;

– elhatározzák egy 15 tagú Alkotmánybíróság megalakítását. Az 1985-ös parlament azonban csak e testület 5 tagját jelölheti ki. Így e fontos intézmény arculatát a fennálló hatalmi struktúra nem határozhatja meg;

– elhatározzák, hogy azonnal köztársasági elnököt választanak, mégpedig népszavazással. Míg azonban a párt eredetileg egy „erős” elnöki funkció kialakítására gondolt, az ellenzék eléri, hogy az államfő csupán az 1946-os törvény szerint meghatározott, „gyenge” hatalommal rendelkezék;

– a pártok esélyegyenlőségének biztosítására legelőször is egy fontos elvet fektetnek le: „a többpártrendszer nem kerülhet többre az egypártrendszerénél”. Tehát az MSZMP nem őrizheti meg infrastruktúráját, és le kell mondania állami dotációjának jó részéről. Elveszítvén hatalmának anyagi bázisát, előrelátható volt, hogy a párt ereje mindenképpen csökkenni fog. (Ekkor még a párt megtagadta a rendelkezésére álló épületek és javak leltárának átadását, és képviselői kijelentették, hogy csak az újonnan megválasztott parlamentnek hajlandók számot adni a pártvagyonról.) Az egyeztető tárgyalásokon elhatározzák, hogy a pártokat a választásokon elért eredmények alapján állami támogatásban részesítik majd, és az első választásokra való előkészület jegyében a pártok épületeket és anyagi támogatást kapnak. Ennek érdekében az MSZMP kötelezettséget vállalt arra, hogy a kormánynak azonnal átad 2 milliárd forint értékű vagyont, és költségvetéséből is átenged a többi párt részére 50 millió forintot. Egy hasonló összeget az úgynevezett társadalmi szervezetek költségvetéséből is átutálnak.

b) Ami a másik oldalt illeti: az Ellenzéki Kerekasztal résztvevőinek többsége is úgy érzi, hogy le kell mondania néhány eredeti követeléséről, mivel:

– az MSZMP nem fogadja el a pártszervezetek kitiltását a munkahelyekről;

– a munkásörség felszámolása helyett a párt csak azt fogadja el, hogy e szervezet feladatait újra definiálják, és a testületet állami felügyelet alá helyezik; (Ez természetesen azt jelenti, hogy a struktúrák fennmaradnak, és az állomány – 60 000 fő – együtt marad.)

– a köztársasági elnökkel kapcsolatban az elnökválasztás idejét és módját tekintve a párt mindenképpen ragaszkodik elképzeléseihez.

c) A Politikai Egyeztető Fórum eredményei tehát kompromisszumot jelentenek, bár a valóságban a tárgyaló felek már így is nagy lépést tettek meg az egypártrendszer végleges felszámolása érdekében.

Mindezek ellenére, az Ellenzéki Kerekasztal 3 résztvevője – az SZDSZ, a FIDESZ és a Szabad Szakszervezetek Demokratikus Ligája – nem írja alá a Fórumon született egyezményt (bár ezek a szervezetek vétőjogukkal sem élnek). Szerintük a pártnak tett engedmények ugyanis nem zárják ki a kommunista hatalom maradványainak átmenetét, s így veszélyeztetik a rendszerváltás teljességét.

A „hármak” álláspontja nem volt megalapozatlan a szeptemberben kialakult helyzetben: való igaz, hogy az ekkor aláírt kompromisszum nem számolta fel teljesen a párt hatalmi pozícióit, sőt a párt részére biztosított eszközök egy részét is érintetlenül hagyta. Az elkövetkező két hónap eseményei azonban döntő fontosságú lépést hoznak majd e téren is, s befejezik a totalitárius struktúra teljes lebontását Magyarországon.

V. A KOMMUNIZMUS VÉGE MAGYARORSZÁGON (1989. OKTÓBER–NOVEMBER)

Október és november folyamán három nagy fontosságú esemény zajlott le Magyarországon, amely megadta a kegyelemdőfést a kommunizmusnak: a pártkongresszus, a parlament ülésszaka, s végül a november 26-i népszavazás.

1. Az MSZMP utolsó kongresszusa

Ez a történelmi kongresszus sokoldalú elemzést érdemelne. Mondanivalónk szempontjából – a kommunista államhatalom leépítésének folyamatát illetően – csupán két témakör érdekes:

a) egyrészt, a kongresszus elhatározza az MSZMP likvidálását és a párt szocialista párttá való átalakítását. Ez a folyamat a reformértelmisség és a pártfunkcionáriusokat összefogó platform ingatag kompromisszumának eredménye. De egy nagyon ügyetlen – illetve, ha valaki megtervezte: ördögi – manőverrel nem azt mondják ki, hogy a volt párt tagjai ipso facto az új párt kötelékébe tartoznak, hanem azt, hogy minden kommunista maga határoz, hogy belép-e az MSZP-be, vagy sem. A kongresszus végén tehát az MSZP egyedül az új pártba átlépni szándékozó küldötteket tömöríti.

Ennek következtében:

– egyfelől, jogi és szervezeti szempontból, az MSZMP jogai, anyagi eszközei és az intézményrendszerben egyelőre még betöltött funkciói mind az új párt birtokába kerülnek:

– másfelől azonban a kongresszus előestéjén még 700 000 tagot számláló pártnak hirtelen alig maradnak tagjai, s az eljövendő hónapok során – mint ismeretes – az új MSZP-be nem tódulnak az emberek.

b) A kongresszusra ezenkívül az az ellentét is rányomta bélyegét, mely a négytagú elnökségen belül jelentkezett. Az elnök, Nyers Rezső és a kormánynak az elnökségben résztvevő három tagja (Pozsgay, Németh és Horn) több kérdésben ellentétes álláspontot képviselt. Így például az utóbbiak a pártok munkahelyekről való kitiltása mellett voksoltak, míg Nyers nem akart lemondani az MSZP üzemi bázisairól. Dramatikus huzavona után a kongresszus kétharmados többséggel elnökének adott igazat.

Egy másik fontos kérdésben, a munkásörtség sorsát illetően, a kongresszus nem volt képes határozatot hozni, s a végső döntést a kormányra háritotta. De azért kinyilvánította, hogy véleménye szerint a munkásörséget nem kell felszámolni, hanem fegyvertelen civil mozgalommá kell átalakítani. Ez a megoldás természetesen azt jelentette volna, hogy továbbra is fennmarad az organikus kapcsolat a volt „párthadsereg” tagjai között.

2. Az országgyűlés októberi ülésszaka

E hónap második fontos eseménye az október 17-én kezdődő országgyűlési ülésszak volt, amelynek a Politikai Egyeztető Tárgyalások keretében megszületett eseményeket kellett törvénybe foglalnia.

Itt legelőször is a képviselők rossz hangulatára kell emlékeztetni. Az év eleje óta az ellenzék nem mulasztott el egyetlen alkalmat sem arra, hogy kétségbe vonja az 1985-ben választott parlament legitimitását. Ráadásul a képviselők úgy érezték, hogy törvényhozói méltóságukon is csorba esett, hiszen a hatalom és az ellenzék tárgyalásaira részvételük nélkül került sor, és most még azt is megkövetelik tőlük, hogy a tárgyalások eredményeit változtatás nélkül fogadják el.

A képviselőket ezenkívül még az is befolyásolta, hogy jó részük már az 1990-es választásokra gondolt. Így több ízben bizonyítani akarták választóik előtt, hogy nem függenek többé a párttól és a régi hatalmi szerkezettől. Függetlenségét bizonyítandó, a parlament tehát nem elégedett meg azzal, hogy egyszerűen törvényerőre emelje a Politikai Egyeztető Tárgyalások eredményeit. Bizonyos pontokon a honatyák radikálisabb álláspontra helyezkedtek, mint a hatalom és az ellenzék közötti kompromisszum, gyorsítván ezzel a magyarországi kommunizmus bukását.

A parlament által megszavazott legfontosabb törvények, amelyek ezúttal formálisan is véglegesítik az államszocializmus felszámolását, a következők:

a) Az 1949-es Alkotmány módosítása, amely az ország alaptörvényének jellegét teljesen megváltoztatja:

– ami az államformát illeti, Magyarország ezentúl parlamentáris köztársaság. A „népi demokráciának” tehát vége. Az 56-os forradalom évfordulóján ünnepélyesen ki is kiáltják a köztársaságot;

– felszámolják az Elnöki Tanácsot, amely a parlament funkcióit bitorolta az államszocializmus rendszerében. Létrehozzák a köztársasági elnök intézményét, s a tisztséget átmenetileg az országgyűlés elnökére ruházzák;

– kinyilvánítanak egy sor, igen nagy fontosságú alkotmányos elvet:

- a szocializmus helyett Magyarország a polgári demokrácia és az európai szocialista mozgalmak értékeit tekinti magára nézve érvényesnek és követendőnek;
- a többpártrendszer, s vele a pluralizmus, bekerül az alkotmány szövegébe;
- kinyilvánítják a pártok és a hatalom szétválasztását: a politikai pártok közvetlenül semmiféle hatalmi funkciót sem gyakorolhatnak. Politikai intézményt pártként egyetlen csoportosulás sem irányíthat, és semmiféle párt nem képviselheti az államot külföldön. Legitim politikai cselekvés tehát csak az alkotmány által intézményesen rögzített formákban képzelhető el;
- az alkotmányos elvek között proklamálják a közösségi és a magántulajdon egyenjogúságát.

Ezek a módosítások az alkotmány természetét teljes mértékben megváltoztatják. Az igazságügyi miniszter szerint az alkotmánymódosítás kapcsán „minőségileg alakul át a kormányzati berendezkedés” Magyarországon, mivel az új törvény „biztosítja a közjogi döntési centrum (köztársasági elnök, kormány és parlament) elsődlegességét az állam kormányzásában” a párt korábbi elsődlegességével szemben. A pártok ezentúl csak a közvélemény megnyilvánulásának eszközei és a pluralizmus biztosítékai lehetnek. Mint ezt egy vezérőrnagy képviselő helyesen megjegyezte: az új törvény megszavazása „a pártállam megdöntését jelenti... a képviselők a trónfosztást ily módon elvégzik”.

b) Az októberi ülészakon a parlament a Büntető Törvénykönyv több, a szocialista rend és államforma védelmével kapcsolatos paragrafusát is módosította. Ezzel véglegesen megszűnt a politikai szabadságjogok gyakorlásának bünténnyé nyilvánítása.

c) Az ülészak következő fontos lépése a pártok működési feltételeinek – azaz a politikai pluralizmus megvalósulásának – biztosítása volt:

– a kormány kezdeményezésére, a törvényhozók nem követik a pártkongresszus kétharmados többséggel hozott határozatát: a párttörvény megtilt minden politikai szervezkedést a munkahelyeken. A parlamenti választások előtt 90 nappal ezeket a pártszervezeteket meg kell szüntetni;

– a törvény a pártok finanszírozásával kapcsolatban kimondja, hogy a közigazgatási szervek, az állami vállalatok és a külföldi államok nem nyújthatnak a pártoknak semmiféle pénzügyi támogatást. A politikai szervezeteket a költségvetés a választáson elért eredmények szerint támogatja. A pártok költségvetését minden évben nyilvánosságra kell hozni.

d) Ami a választási rendszert illeti, a képviselők megváltoztatják a politikai egyeztető fórum megállapodását. Az egyéni választókerületek számát megnövelik az országos lista rovására. Ez a módosítás az MSZP számára kedvezőtlen, mivel – mint ahogy azt az időközi választások is mutatták – az egyéni választókerületekben a volt kommunistáknak kevés az esélyük arra, hogy a második fordulóban megszerezzék a mandátum elnyeréséhez szükséges többséget.

e) A munkásörsséggel és a pártvagyonnal kapcsolatban a parlament a következő intézkedéseket hozza:

- elhatározzák a munkásörsség azonnali és utód nélküli felszámolását. A „párthadsereg” likvidálását – a fegyverek, illetve az ingó és ingatlan javak átadását, valamint az alakulatok és az állomány felszámolását – kormánybiztosra bízák;

- a párt javaival kapcsolatban kimondják, hogy a parlamentnek 1990. január 31. előtt rendelkeznie kell az ingatlanok sorsa felett. Mivel a pártvagyon körvonalai nem egészen tiszták, szintén kormánybiztosra bízák egy végre pontos leltár felvételét. A parlamenti vita alkalmával a közvélemény tudomására jut, hogy az MSZMP 1384 épületet tartott kizárólagos használatban, s hogy további 1500 épületet más társadalmi szervekkel osztott meg. Ugyanígy kiderül az is, hogy 1968 óta a párt 54 milliárd forint költségvetési támogatásban részesült, s hogy 1989-ben 900 millió forintot kapott;

- a pártvagyon felhasználásával kapcsolatban a parlament elhatározza, hogy az épületeket az új pártok, a szociális létesítmények és az új intézmények között kell majd elosztani.

f) Zavaros helyzet alakult viszont ki a köztársasági elnök intézményét illetően. A parlament egyrészt magáévá teszi az egyeztető fórum kompromisszumát, és elhatározza, hogy azonnali hatállyal népszavazással elnökválasztás lesz, bár az első 4 éves periódus után az elnök megválasztása ismét visszakerül majd a parlament jogkörébe. Közben azonban azok a szervezetek, amelyek nem írták alá a fórum döntését, elhatározzák, hogy népszavazást kezdeményeznek. Ez utóbbi célja az, hogy az elnökválasztásra csak a parlamenti választások után kerüljön sor. Mint ismeretes, október végére sikerül is ezeknek a szervezeteknek majd 200 000 aláírást összegyűjteniük, s így, annak ellenére, hogy a parlament megszavazta az elnökkel kapcsolatos törvényt, a január elejére kitűzött elnökválasztást el kell mégis halasztani. Helyette a népi kezdeményezésnek megfelelő népszavazást írnak ki.

3. Az 1989. november 26-i népszavazás

E tanulmány keretében nincs mód a népszavazással kapcsolatos viták, illetve a választási kampány leírására. A kommunizmus végét jelentő folyamat szempontjából itt az eredmény a fontos: aránylag kismértékű részvétellel (58%) és gyenge, de kétségtelen többséggel, a választók végül is elvetették a Politikai Egyeztető Fórum kompromisszumát, és az ezt szentesítő parlamenti törvényt. A szuverén nép tehát elhatározta, hogy nem kerül sor elnökválasztásra a parlamenti választások előtt.

Valószínű, hogy Pozsgay Imre személye, illetve a viszonylag gyenge elnöki hatalom nem jelentett volna jelentős veszélyt az új magyar demokráciára. Mindezek ellenére, ha még a parlamenti választások előtt egy volt kommunistát választanak elnöknek, ez jelentett volna bizonyos rizikót, főleg, ha visszaemlékezünk a szeptemberben kialakult helyzetre, amikor az SZDSZ és a FIDESZ hozzáálltak a népi kezdeményezéshez szükséges aláírások összegyűjtéséhez. A pártkongresszus előtt a 720 000 tagot számláló MSZMP szervezetileg még érintetlen volt, és hallani sem akart arról, hogy kivonuljon a munkahelyekről. A munkásörsség is mozgósítható volt még, hiszen állományát és struktúráit csak október végén likvidálja majd a parlament. Ha az elnök egyetlen fontos jogosítványát, a parlament feloszlatásának jogát és a párt ekkor még meglévő

eszközeit tekintetbe vesszük, akkor nem állíthatjuk, hogy egy esetleges államcsíny már szeptemberben is teljesen kizárt volt. Ekkor még nem látszott biztosnak, hogy a választások egyértelmű parlamenti többséget teremtenek, és a bizonytalan parlamenti helyzet, amely állandó válságokkal jár, nagy lehetőség a diktatórikus rendteremtés számára. Nem volt tehát oktan egyes ellenzéki politikusok félelme attól, hogy az elnöki hatalom biztosítása az ekkor még jobbra érintetlen kommunista párt egyik vezetője számára fenntartotta volna azt a lehetőséget, hogy az eljövendő esetleges válságok demokratikus megoldása helyett a múlt erői az erőszakos megoldások valamelyikét preferálják.

Ezt a veszélyt szüntette meg véglegesen a népszavazás eredménye.

A pártkongresszus, a parlament, illetve a november 26-i referendumon résztvevő választók megadták a kegyelemdőfést a kommunista rendszernek. Végére jutott és teljes sikerrel zárult az a folyamat, amely az egyesülési szabadság elismerésével és a pluralizmus elfogadásával kezdődött. A hatalom és az ellenzék szeptemberi kompromisszumát követően az utolsó pártkongresszus lényegében felszámolta az uralkodó pártot. Majd a parlamentet, megváltoztatva a Politikai Egyeztető Tárgyalásokon elfogadott kompromisszumot, illetve a pártkongresszus döntéseit, felszámolta azokat az infrastruktúrákat, amelyek egy esetleges visszarendeződés sikerét garantálni tudtak volna (munkásórság, üzemi pártszervezetek, pártvagyon). S végül, a népszavazás jóvoltából az idő előtti elnökválasztásra sem került sor, amely lehetővé tette volna a volt állampárt képviselőinek, hogy az új intézmények középpontjában maradjanak.

Megnyílt tehát az út egy minden kötöttségtől mentes új demokratikus rendszer előtt. A politikai átmenet a leoptimalisabb formában sikerült: szakításként, anélkül hogy a letűnt rendszernek sikerült volna megfertőznie néhány féldemokratikus elemmel az újonnan induló intézményes demokrácia formális tisztaságát.

Magyarországon a pártállam felszámolása 1989 végén nemcsak a kinyilvánított szándékokban vagy a törvények elvont paragrafusáiban vette kezdetét. Egy sor konkrét intézkedés azonnal megrendítette a totalitarizmus infrastruktúráit, s ezáltal egy esetleges visszarendeződés erőinek kezéből kiütött minden fegyvert. A párt tömegpárt jellege megszűnt, a munkahelyek és a közigazgatás depolitizálása megkezdődött, és a fegyveres erők feletti rendelkezés is a kormány kezébe került át.

Ezt a folyamatot nem a tömegek nyomása vagy a társadalmi mozgalmak hatása vezette sikerre, hanem az ellenzék egységes fellépése tette lehetővé. A sikert végső soron az hozta meg, hogy a kerekasztal képviselői felismerték: a *demokratikus intézmények logikájához való következetes ragaszkodás* halálos csapást mérhet az állampárt struktúráira. A magyar példa azt látszik igazolni, hogy amikor a körülmények nyomására a párt – az egyesülési jog s a pluralizmus elismerésével – kénytelen lemondani hatalmi eszközeinek használatáról, a demokrácia logikáját semmi sem képes többé megállítani.